

Bölüm 18

METNİN ÇOĞUL ANLAMLARINA DUYARLI BİR OKUMA TARZI OLARAK YAPISÖKÜM YÖNTEMİ

Konuralp KOZ¹
Mehmet Sezai TÜRK²

GİRİŞ

Yapısöküm (Deconstruction), Derrida'nın 20.yy. Alman filozofu Martin Heidegger'in Destruktion teriminin karşılığı olarak ortaya attığı bir terimdir (Deutscher, 2005, s. 5 den akt; Eser, 2015, s. 184). Yapısöküm, her ne kadar kendisi bu konu da net olmasa da Cezayir doğumlu Fransız filozof Jacques Derrida'nın (1930-2004) ortaya koyduğu bir metin okuma yöntemidir.

Yapısöküm kavramından, ilk defa Derrida 1966 yılındaki 'Structures, Signs and Play in the Discourse of the Human Sciences' adlı bildirisinde bahsetmiştir. Yapısöküm terimi, kökleri Kierkegaard ve Nietzsche düşüncelerine dayanan varoluşçuluk felsefesinden sonra disiplinler arası çalışmaları en fazla etkileyen akım olarak görülmektedir. Derrida, kendisi her ne kadar kategorilere karşı gelse de çoğunlukla postyapısalcı yaklaşımın içinde değerlendirilmektedir.

Derrida'nın genel yaklaşımını anlayabilmek için öncelikle iki temel paradigmadan söz etmek yerinde olacaktır. Bu iki temel paradigma, ontolojik olarak nesnelci ve inşacı olarak ayrımlanırken; epistemolojik olarak da pozitivist ve yorumsamacı olarak ele alınabilir.

Kısaca yapısalcılığı tanımlamak gerekirse: "ele alınan nesnenin 'kendi başına ve kendi kendisi için' incelenmesi; nesnenin kendi öğeleri arasındaki bağıntılardan oluşan bir 'dizge' olarak ele alınması;..." (Yücel, 2005, s. 16) olarak değerlendirilebilir. Yapısalcılığın temel kavramlarından biri "Binary Oppositions (İkili Zıtlıklar)" kavramıdır. Yapısalcı düşünürlere göre, insan zihni dünyanın her yerinde ikili zıtlıklar olmaksızın anlamı oluşturamaz. Ferdinand de Saussure' de dilbilim çalışmalarını yapısalcı eksende yapmıştır. Bu yaklaşımla gös-

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik AD, konur.koz@hbv.edu.tr
² Prof. Dr., Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dekanı, sezai.turk@hbv.edu.tr

tergebilim adı verilen yöntemi ortaya koymuş ve göstergeleri bir düzen içinde ele almıştır.

Postyapısalcı yaklaşım ise, yapısalcı görüşün tersine ikili zıtlıkların yerine çoğulluğu ve tekilliği koymuşlardır: Post yapısalcılar genellemelerin karşısına bireyselliği ve tekilliği koymuşlardır ve sosyal bilimlerin ihmal ettiği birçok konuya, ezilmiş, bastırılmış ve reddedilmişlerin ortaya konmasıyla bu bağlamda değinmişlerdir. Postyapısalcı paradigma, yapısalcılığını aksine, modern bilim anlayışını reddetmektedir. Onlar için dünya bir düzen değil kaostur. Tek bir dış gerçeklik anlayışını reddederler ve özneliği öne çıkarırlar. Derrida kolaj/mon-tajı postmodern söylemin birincil biçimi olarak görür. İster resimde, ister yazı ya da mimaride olsun, bu biçimin içkin heterojenliği bizi, yani metnin ya da imgenin alıcılarını, “ne tek anlamlı, ne de istikrarlı olabilecek bir gösterim üretmeye” teşvik eder. Gösterimlerin ve anlamların üretimine, “metinler” in (kültürel nesnelere) hem üreticileri, hem de tüketicileri katılır (Harvey, 2014, s. 67).

Postyapısalcılar “göstergenin nedensiz, farklılaşmaya dayalı ve göndergesel olmayan” karakterini yapısalcılardan ve göstergebilgicilerden çok daha radikal bir tarzda ele almaktadır (Best & Kellner, 2011, s. 36). “Postmodern sanatçı veya yazar, felsefecinin konumundadır. Yazdığı metin, ürettiği çalışma ilke olarak daha önceden yerleşmiş kurallar tarafından yönetilemez; benzer kategorilerin metne ya da çalışmaya uygulanmasıyla belirleyici bir yargıya göre yargılanamazlar” (Lyotard, 1997, s. 158). Yapısalcılık, doğruluğu [hakikati] metnin “arkasında” ya da “içinde” görürken, postyapısalcılık okuyucu ile metnin karşılıklı etkileşimine başlıbaşına bir yaratıcılık gözüyle bakmaktadır. Daha açık bir deyişle söylenirse, eldeki metinsel ürünün edilgen bir tüketimi olarak düşünülgelelen okuma edimi değergesini [status] bütünüyle yitirmiş, bundan boşalan yeri okuyucunun performansı doldurmuştur. Postyapısalcılık “göstergenin değişmeden kalan birliği”ne (barthesüreücü görüş) bir hayli eleştirel bakar. Bu yeni hareket, gösterilenden gösterene doğru gerçekleşen bir zemin kaymasının habercisi gibidir: bu da demektir ki doğruluğa götüren yol bundan böyle bir yere çıkmak yerine durmadan dolaştıran bir yol olacaktır; (...) (Sarup, 2014).

Postyapısalcı düşüncenin önemli temsilcilerinden biri olarak değerlendirilen Derrida, yeni sözcükler ortaya koyup dil oyunları yaparak var olan kalıplara karşı çıkmakta, felsefe ve dilbilim çalışmalarındaki yapıları eleştirmektedir. “Derrida için hiçbir sabit nokta yoktur; o bulunmayışlık düşünürdür” (Benton & Craib, 2012, s. 211). Onun için her şey bir metindir. Logocentrique, ethnocentrique kavramlarına karşına çıkar ve bütün felsefesini bunun üzerine kurar.

“felsefe adı altında kabul edilen kavramsal kurulumların / yapıların (constructions) fiili kırılabilirliğini ortaya çıkarmak veya ortaya çıkarttırmak üzere ustaca uydurulan yeni sözcüklere (neologisme) (örneğin “differance”) başvurarak bu muğlaklığı yaratmak söz konusu olacaktır” (Ramond, 2011, s. 9).

“Derrida, Batı felsefesini ve kültürünü yöneten iki kutuplu karşıtlıkların (özne/ nesne, görünüş/gerçeklik, söz/yazı vb.), yalnızca hakikati garantilemeye girişmekle kalmayıp, aynı zamanda sözüme daha aşağı durumdaki terimlerin ya da konumların dışlanmasına ve değersizleştirilmesine hizmet ettiğini ve böylece hiç de masum olmayan bir değerler hiyerarşisi inşa etmek üzere iş gördüğünü savundu. Nitekim bu iki kutuplu metafizik, görünüş karşısında gerçekliği, yazı karşısında sözü, kadınlar karşısında erkekleri ya da doğa karşısında akli olumlu bir şekilde konumlandırarak şekilde çalışır ve böylelikle sözüme aşağı durumdaki terimi olumsuz (negative) bir şekilde konumlandırır” (Best & Kellner, 2011, s. 38).

Bu bağlamda yapısöküm, postyapısalcı düşünce geleneği içinde değerlendirilen bir yöntemdir. Dolayısıyla bilindik pozitivist ve yapısalcı yöntemlerden radikal bir farklılık göstermektedir. Postyapısalcılığın referans noktalarını yok etmeye yönelik çabası dolayısıyla bu alanda akademik çalışma yürütmek de kendi içinde birtakım problemler taşımaktadır.

Yapısöküm Kavramı

Derrida'nın dekonstrüksiyon kavramının, tanımlanması imkânsız ölçüde zor olduğunu ileri süren Niall Lucy, yapıbozumun ne olmadığını söylemekle işe koyulur. Yapıbozum, ona göre bir eleştiri formu, bir yöntem veya teori, bir söylem veya operasyon değildir. Yapıbozum, “otoritenin reddi” ile başlar. (A Derrida Dictionary'den akt. Wheeler, 2011, s. 183-185) ‘Deconstruction’ kavramına karşılık gelen yapısöküm literatürde; dekonstrüksiyon, yapıbozum, yapısöküm, yapıçözüm gibi çeşitli şekillerde de kullanılmaktadır. Ne var ki, yapısöküm kavramının diğerlerine nazaran kavramın anlatmak istediği mesajı iyi taşıması, ona bürünebilmesi nedeniyle bu makalemizde ‘deconstruction’ kavramının dilimizdeki karşılığı olarak ‘yapısöküm’ kavramının kullanımı uygun olacaktır.

Derrida, deconstruction'un, Heidegger'in kullandığı destruktio[n] [(Alm.)/destruction (İng.)] ve abbau sözcüklerini karşılamak amacı taşıdığı ifade etmektedir. Heidegger'in destruktio[n] kavramlaştırmasına paralel olarak Derrida da, deconstruction ve ona kaynaklık teşkil eden ‘destruktio[n]’ ve ‘abbau’ sözcüklerinin hiçbirisinin negatif bir anlamda ele alınamayacağına altını çizmekte-

dir. Zira 'destruktion' bir yıkma ve yok etmeye değil, fakat yapısal tabakaları sökmek anlamına; 'abbau' ise, yine yıkmayı değil, bir şeyin nasıl vücut bulup oluştuğunun araştırılması amacıyla parçalara ayrılmasına gönderme yapmaktır. Buna karşın Derrida, Fransızcada destruktion sözcüğünün, Heidegger'in kullandığı pozitif anlama değil, daha ziyade Nietzscheci anlamdaki yıkmak, yerle bir etmek ve hiçlemek anlamlarıyla olumsuz bir indirgemeyi içerdiği için, onu dışlamak durumunda kaldığını ifade etmekte ve onun yerine Fransızca bir sözlük olan *déconstruction* [deconstruction(İng.)] sözcüğünü kullanmaktadır. Dolayısıyla, Derrida tarafından yapısöküm, olumsuz bir şey olarak kullanılmamış aksine olumsuz bir şeyi yok etme, tortusunu temizleme anlamında olumlu anlamda kullanılmıştır. Bir şeyi ortadan kaldırmayı, bir kavramı kullanmaktan vazgeçmeyi değil, kavramları dönüştürmeyi, onları yerlerinden etmeyi, onları başka zincir halkalarına yeniden kaydetmeyi, çalışma alanını azar azar değiştirmeyi ifade etmektedir (Türkyılmaz, 2016, s.141-142).

Derrida'nın ortaya attığı 'deconstruction', postmodernizmin temel özelliklerinden biridir ve metinlerin okunarak, parçalanarak yeniden oluşturulmasını ve farklı anlamlarla yeniden sunumunu göstermektedir. Metnin çoğul anlamlarına duyarlı bir okuma tarzıdır. Diğer bir deyişle, karşıtlıkların bulunduğu yapıyı temelinden sarsarak anlamın derinine inen bir okumadır. Derrida'nın düşüncesi, eleştiri sürecinde, "işgal edilen yapıları onarılamaz biçimde yerinden eder. Adeta tek bir tel çekilerek bir sistemin bütün dokuması çözülüp kuruluş ilkeleri dağıtılır" (Richards, 2014, s. 78). Boyne'nin ifadesiyle (2009, s. 130), yapısöküm akla içeriden muhalefet eden bir felsefe stratejisidir ve mercek altına aldığı metinlerin adeta üzerinde dolaşarak o ana dek farkedilmemiş olan çatlakları bulan ve o çatlaklardan içeri sızan zararlı bir akışkan gibidir.

Yapısöküm Bir Yöntem midir?

Derrida, yapısökümün ne bir çözümlene ne bir eleştiri ne bir yöntem ne de bir edim veya işlem olduğunu vurgular (Zariç, 2014, s. 759). Derrida, yapısökümün açık bir tanımının olamayacağını çeşitli vesilelerle söyler ve kavramı açık bir şekilde tanımlamaz. Fakat Derrida'nın eserleri yakından incelendiğinde yönetime yönelik emarelerin bulunduğunu görebiliriz. Ona göre, yapısöküm, yıkmaktan çok bir 'bütünlüğün' nasıl yapılandığını anlamaya ve onu yeniden yapılandırmaya işaret eder. Bununla birlikte, yapı sökümün bir düşünme sistemi olmak şöyle dursun, bir öz veya prosedürü adlandırdığını dahi kabul etmez. Zira yapısöküm, bir programın kurallarını izlemek suretiyle onları uygulamaya

geçiren yöntemsel bir teknik değildir. Metinler bizzat kendi kendilerini yapışökümüne uğratar.

Yapışöküm okuma yöntemi, metnin içindeki çelişikleri ortaya çıkaran bir okumadır. Derrida'nın yapışökümünde; determinist bir algılama ve yorumlama, nedensellik, nesnellik, hiyerarşik bir gerçeklik, tek bir doğru yoktur. Derrida, bir metinde anlamın orada hazır olduğu düşüncesine karşı çıkar. Metin içindeki çelişkili düşünce ve ifadeleri sergilemek ve metnin sabit görünen yapısını bozarak farklı yorumları olduğunu göstermek amacındadır. Bir metnin anlamı, metin içinde ihmal edilmiş köşeler, alternatif anlamlara işaret eden iç sorunlar gibi çözümlenmeler ile ortaya çıkar. Her metin içinde kaçınılmaz olarak karar verilemezlik (undecidability) içeren yönler bulunur. Yapışöküm için sabit bir anlam yoktur. Amaç, bir metnin yapısını parçalara ayırmaya değil, metnin zaten parçalı bir yapısı olduğunu göstermektir (Eser, 2015, s. 184).

Derrida yapışalcılığı yapışalcılığın kendi kavramlarıyla içlerinden eleştirerek yapışökümüne uğratar. Buna "eleştirel angajman" adını verir (Bal, . Bu eleştirel angajmanın sağladığı özgürlük bize bir taraftan bütünlüğü açarken diğer taraftan da bu bütünlüğü sarsmaktadır. Dolayısıyla, yanlılık ve bağımlılığı öteleyelen yapışöküm, kuşku bir okuma biçimidir.

Batı felsefesindeki ikili zıtlıklar sayesinde kategoriler oluşur. İnsan akli, bu kategorilerdeki kavramsal ikiliklerle işlev kazanır. Aksi takdirde gerçeğe ulaşmak da mümkün olmaz. Bu ikiliklerden biri ötekine göre her zaman ayrıcalıklı konumdadır. Yapışöküm, bu ikili zıtlıklar arasındaki hiyerarşiyi yapıbozuma uğratar ve marjinal olana merkez konumu verir. Bu şekilde yeni bir hiyerarşi ile yine bir ikili zıtlık elde edilmiş olur. Bu hiyerarşik yer değıştirmeler sayesinde sistemin oyununu sabitleyecek/donduracak bir merkez kalmamış olur. Marjinallik de oluşmaz. Bu yönüyle yapışöküm, sisteme bir tür müdahaledir.

Derrida, dilin yazı ve söz yönünü karşılaştırır. Konuşmacının aksine yazar okuyucu metni okurken genellikle yanında değildir. Okur, metnin anlamına ulaşırken karşılaştığı sorunları açıklaması için yazara güvenemez. Bu yüzden, okur metin ile karşı karşıyadır. Metin de göstergelerden oluşmuş bir sistemdir. Bu göstergeler sisteminde anlam ancak çıkarımla elde edilir. Göstergelerden bir anlam ortaya çıkarmaktır. Dil başlığı altında yer alan her şey yazı olarak atfedilir. Bu haliyle artık metinde bir değışiklik yapılmaz. Bir yazarın metni hakkında yaptığı açıklamalar aslı metin üzerinde yapılmış bir yorum olur ki bu durum yeni bir metin demektir (Eser, 2015, s. 185-186). Tüm Batı düşüncesi, Platon'dan başlayarak bir merkez fikrine dayanır. Merkezler, kendi dışında kalanı öteki ola-

rak kabul eder ve bu nedenle de öteki olanı ya dışlar ya da baskı altına alır. Oysa yapısöküm için sabit bir anlam yoktur. Amaç, bir metnin yapısını parçalara ayırmak değil, metin içindeki çelişkili düşünce ve ifadeleri sergilemek ve metnin sabit görünen yapısını bozarak farklı yorumları olduğunu göstermektir. Derrida'nın metin okumaları, bu gelenekleri yerlerinden ederek Batı düşüncesi değerlerinin nasıl da kendi kendini yapısöküme uğrattığını gösterir.

Yapısöküm Okumasındaki Diğer Kavramlar

Yapısöküm okumasının mantığını kavrayabilmek için öncelikle bu okuma içerisinde anlam bulan diğer kavramların ne ifade ettiğinin tespit edilmesi son derece önemlidir. Bu bağlamda, bu başlık altında 'différance', 'ilave', 'silme', 'iz', 'saçılma' kavramlarına değinilmektedir.

Derrida, söz - yazı karşıtlığının somut bir ifadesi olarak yazılışları farklı fakat telaffuzları aynı olan iki kavramı irdelemektedir. Bu bağlamda 'différence' kavramını, 'différance' olarak yazar. Fransızcada différence aynı différence gibi telaffuz edilir. Ancak Derrida kelimeyi 'a' harfiyle yazarak, yapısökümün düzen bozucu etkilerini harekete geçirmek üzere, kelimeyi kasıtlı olarak yanlış heceler. Dolayısıyla, fark kulağı kandırır. Kulağa fonetik olarak doğru gelmesine rağmen, ancak metni okuyunca, metinde hatalı görünen bir şeyi kulağımızın doğru bir biçimde algıladığını anlarız. Bu hususu, resim sanatındaki 'trompe l'oeil' (göz aldanması) (Richards; 2014, s. 22) geleneğine benzetmek mümkündür. 'A' ile yazıldığında différence, Fransızcadaki différer fiilinin hem 'farklı olmak' hem de 'ertelemek, sonraya bırakmak' anlamlarına gönderme yapmaktadır. Ertelemek ise, Derrida'nın çalışmalarında, bir sanat eserinin anlamının zaman içinde çoğalması olarak görülmektedir. Bu bağlamda fark ve ertelenmeyi dile getirmek için kullanılan différence ile işaret edilen, anlam oluşturma sürecinin sona ermediği, zaman ve mekânda vuku bulan tekil bir süreç olmadığıdır. Örn. Mona Lisa gibi sanat eserlerinin, tarihte farklı anlarda farklı anlamlar kazanması. "Söylenen şeyin, farklılığı nedeniyle bir anlam taşımaya (différer) ve anlamın sürekli ertelenmesine (différer) dair Derridacı yaklaşım, Barthes'in, metni 'gösterenler galaksisi' olarak tanımlamasında da mevcuttur. Barthes bu tanımlama ile dikkatimizi, okuma kavramına çekmekte ve aynı kültürel unsurların veya olayların, farklı insanlar tarafından farklı biçimlerde okunacağını vurgulamaktadır." Konuya bir örnekle yaklaşan Ülger'e göre (2012, s. 197-198), kavramlara eklenen her ayrıntı ile de anlam sürekli ertelenmektedir. Örneğin, 'kadın' sözcüğü, 'siyah gözlüklerini takıp bana baktı' ayrıntısının eklemekten önce ve ek-

ledikten sonra anlam değişecektir. Dolayısıyla, anlamın daima eksik olduğunu söylemek mümkündür.

İlave (Supplement), bütüne eklenmiş bir şeydir. Böylece bütünün tamamlanmışlığı hissimizi dönüşüme uğratmaktadır. Bu sadece hiçbir çalışmanın hiçbir zaman tamamlanmış olmadığı anlamına gelmemektedir. İlave, çalışmanın özgün halindeki bir eksikliğe işaret etmektedir. Böylece, Batı metafiziği bağlamındaki saf kaynak fikri tamamen altüst edilmektedir. Kaynak hiçbir zaman saf değildir çünkü ilavenin mantığına göre potansiyel olarak her zaman daha özgün olan bir kaynak olabilir, kaynaktan önceki kaynak. Hiçbir çalışma her daim bütün ya da tamamlanmış değildir. Batı geleneği için ilave tehlikelidir çünkü doğal düzeni bozmaktadır (Richards, 2014, s. 26-28).

Silme, önce bir sözcük yazmak sonra onu karalamak ve sonra hem sözcüğü hem de karalamasına metinde yer vermek demektir. Derrida bu kavram aracılığıyla terimlerin anlamlarının tamamıyla değiştirilebildiğini; içeriklerinin 'silererek' yeniden inşa edilebileceğini varsayar. Derrida bu işlemi 'varlık' sözcüğünü sıklıkla karalayan Heidegger'den almıştır. Bu bağlamda bir sözcüğün üstü çizilir çünkü sözcük yetersizdir; fakat bir yandan da sözcük metin içinde üstü çizili olarak tutulur çünkü sözcüğün yerine geçebilecek daha başka bir sözcük yoktur. Yani onsuz yapamayacağımızdan da gereklidir. Böylelikle sözcük metinde üstü çizili olarak bulunmaya devam eder. Herhangi bir göstergenin anlamının kesin çizgilerle, apaçık ortaya konması ya da anlaşılması mümkün değildir. Bu bağlamda 'üstünü çizmek ise 'apaçık olmama' durumunun bir temsilidir ve göstergenin bir yarısının her zaman o olmadığına resmidir (Güllüoğlu, 2012, s. 328).

İz (Trace), kalıntı; artık mevcut olmayan ancak işaretini bırakan bir şeyi belirtmektedir. Her dilbilimsel göstergede, göstergenin kendisi olmak için dışladığı başka sözcüklerin ve daha önce geçmiş olan sözcüklerin izleri bulunmaktadır. Bütün sözcükler/göstergeler üstlerinde bu türden izler taşımaktadır. Dolayısıyla, "anlam hiçbir zaman kendisine özdeş değildir, çünkü gösterge asla birbirinin aynı olmayan apayrı bağlamlardan geçtiğinde asla aynı kalmaz" (Sarup, 1997, s. 58) Derrida'ya göre gösterge bir başkasının izince, yani sonsuza dek bir anlamda yoklukla eşdeğer olan başkası tarafından belirlenir. Bir gösterge bir göstergeye yol açar-gönderir ve böylece bu zincir sayılarla anlatılamayacak biçimde sonsuza dek sürer (Sim, 2006).

Saçılma, bir sözcelemin, tek bir anlama sahip bir düz anlamından söz edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Derrida açısından söz konusu karşıtlıklar, karşı

geldiği kavramın varlığını yok saymazlar, tam tersine onu kendi olanaklılıklarının genel uzamında asimetrik bir yolla varsayarlar (Rızvanoğlu, 2014, s. 506).

Yapısöküm okumasındaki tüm bu kavramlar, kullanım bağlamlarıyla birlikte ele alındığında özetle, yapısöküm, ikili karşıtlıklar gibi söz merkezli paradigmatları ortaya çıkartmaya ve varlığın olanaklılığının herhangi bir bağlamsal dil içinde, sabit bir oyunda olduğunu, öznenin/nesnenin bir iz bırakarak sürekli başka bir şeye dönüştüğünü göstermeye çalışmaktadır. Dolayısıyla, yapısöküme göre kesin anlama ulaşamaz; hakikat diye bir şey yoktur ve yorum bu süreçte başı sonu olmayan bir etkinliktir. Her metin ileride başka bir yapısöküme yol açabilmek için kendisini yapısöküme uğratar. Hiçbir metinde son anlam yoktur. Gösterenler arasındaki sistematik oyunun sonucu olarak anlam sürekli ertelenir, anlamda istikrar yoktur, anlam sabitlenemez. Her gösterge bir başka göstergeye yola açar ve bir merkezin, transandantal bir gösterilenin olmaması anlamlandırma oyununu sonsuz bir şekilde genişletir. Metinler başka metinlere gönderme yapar. O halde, Derrida'nın sözleriyle ifade etmek gerekirse, "dekonstrüksiyon düşündüğün şey değildir: imkânsızın deneyimidir: düşünülecek olarak kalan şeydir, 'şeylerin kendisinde olan' hareketi harekete geçirme mantığıdır: her özdeşliği aynı anda kendisiyle özdeş ve farklı kılandır: teorik ve pratik parazitçilik ya da virüstür: bizzat geleceğin açılışdır"(Alpyağıl, 2006, s. 40).

Bir Metin Nasıl Yapısöküme Uğrar?

Yapısökümde, diğer araştırma yöntemlerinin aksine spesifik aşamalar yoktur. Zira Derrida'ya göre, bir metni yapısöküme uğratan bizzat metnin içinde işleyen mekanizmalardır. Öte yandan, yapısöküm okuması yapılırken dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardır. Şüphesiz bunlardan en önemlisi, metinde verili anlamı ve metnin içerisindeki hiyerarşileri iyi görebilmektir. Bu bakımdan yapısökümü herhangi bir okumadan ayıran temel özellik, iki kere okuma (double reading) yapılmasıdır (Critchley and Mooney, 2005, s. 366 den akt. Eser, 2015, s. 184). Okuma katmanları vardır. İlk okuma metni anlama ve yorumlama şeklinde olurken ikinci okumada metnin çelişki üreten kör noktalarını belirginleştirme önem kazanır. Yapısöküm yöntemi üç aşamalıdır:

1. Önce ikili karşıtlıklardan Platoncu bir hiyerarşi kurmak,
2. Sonra bu hiyerarşiyi marjinal olana merkez konum verilmek suretiyle yapı bozuma uğrattır,
3. Metinde en başta başlattığı anlamın tam tersi yeni bir anlam kurmaktır (Eser, 2015, s.185).

Ardından gelecek olan eleştirel süreçte öncelikle yapılması gereken, anlamı yazarın egemenliğinden kurtarmak, yazarı da metnin anlamı belirlenirken başvurulacak en son yetke konumunda olmaktan çıkarmaktır. Ne var ki, Butler'in de (2011, s. 69) belirttiği gibi, bu okuma biçiminin yazarı öldürdüğü gibi radikal bir söz söylenemez. Metin, gerçek ya da biricik olduğu iddia edilen anlamından kurtarıldıktan (bağlamından koparıldıktan) sonra ikili karşıtlıklardan bir hiyerarşi saptanmakta ve bu hiyerarşideki sıradüzeni yıkılmaya çalışılmaktadır. Bunun için ise tersyüz edilmiş olan terimin yeri değiştirilmekte, öncelikli terim 'söküme' alınmakta; yani, yoksun bırakılan seslere imtiyaz tanınmaktadır. Burada belirtmek gereken husus, ötekileştirilen ve yoksun bırakılan sesin mutlaka yüceltilmesi gerekmemektedir. Yoksun bırakılanın imtiyaz tanınarak sesini duyurmak ve yüceltilmiş olanla eşdeğer hale getirmek de yapısöküm mantığının içerisinde şüphesiz mevcuttur.

Tüm bu söküm aşaması boyunca okuyucu bir anlamı yazar, üzerini çizer (Derrida kavramın üzerine X işareti koyarak belirtir), karalar, yeniden yazar. Dolayısıyla, bir metinde kesin bir anlama varılamaz, anlam ancak sökülmeindedir. Böylelikle birbiriyle çelişip çatışan, her yeni okumada giderek daha da çoğalan bir anlamlar alanı oluşmaktadır. Diğer bir deyişle, kendini hiç tamamlamayan ve belki de hiç tamamlamayacak bir süreç oluşmaktadır. Bütün bu aşamaları Güllüoğlu şöyle özetlemektedir: "Bir metni yapısöküme uğratma sürecini, kendisinden çok şey beklenen son biçimini almış metni bir yere yerleştirmek, karar verilemezlik anını keşfetmek, gösterenin olumlu hareketiyle serbest kalan metni iyiden iyiye araştırmak, yerleşik sıradüzenin sırf yerini değiştirmek amacıyla tersyüz etmek ve yazılı olanları yeniden oluşturmak için parçalarına ayırmak işlemleriyle özetleyebiliriz" (Güllüoğlu, 2012, s. 333). Bütün bu saptamalardan da görüldüğü üzere, yapısöküm, fazlasıyla yaratıcı çaba gerektiren bir okumadır. Bu yönüyle de hem fazlasıyla eleştirilmekte hem de çalışmalarda fazla tercih edilmemektedir.

Yapısöküm Uygulama Örnekleri

Yapısöküm; felsefe, sosyoloji, edebiyat, dilbilim, sanat, mimarlık ve sinema gibi alanlarda da etkisini göstermiştir. Yapısöküme dayalı çözümleme, 1970'lerde sanat alanına dâhil olmuştur. Sanatsal çalışmalarda sanatçılar tarafından sıklıkla tercih edilmekle birlikte, akademik çalışmalarda okuması gerçekleştirilen nitelikli çok fazla çalışma ne yazık ki görülememektedir. Çalışmalarda genellikle yapısökümün ne olduğuna değinilmekte ve fakat uygulama kısmı eksik

kalmaktadır. Öte yandan, genellikle çalışmalar yapışökümü yapılmış bir eserin tahliline yönelik olmakta, yapışökümsel okuma anlayışı ile bir eserin (metnin) ele alınmasına yine çok fazla rastlanılamamaktadır.

Yapışökümcü sanat söylemi kolaj, montaj, taklit, ironi, pastiş³ tekniklerini kullanarak anlamın biricikliği yerine çok sesli söylemleri ve çoklu düşünme yöntemini sanata sokmuştur. Bu sebeple sanatta postyapısalcı yaklaşım ne anlamı ne de doğruyu istikrarlı olarak yansıtmaktadır. İkili okumalarla söylemin her türlü unsurunu söküme alarak parçalara bölmektedir. Bu bağlamda sanatta art arda, üst üste, yan yana yerleştirilen öğeler çok katlı ve çok katmanlı bir oluşum meydana getirmektedir. Sanatta çok katlı söylem bir nesnenin yüzeye aktarıldıktan sonra, bambaşka bir nesnenin üzerine gelerek her iki nesnenin de aynı yüzey üzerinde görülmesi ve birbirleriyle ilişki kurmasıyla açıklanabilir. Sanat alanında daha önce kullanılmamış objeleri ve nesnelere bulmaya yönelerek; olmayanı, görünmeyeni sanat eserine sokmak Derrida'nın ötekine yer açan yaklaşımının sanat alanındaki yansımalarıdır. Bu bağlamda metinlerarasılık da yine sanatta yapışökümün yorumlanmasında sıkça kullanılmaktadır. Bu bağlamda postyapısal sanatta 'iz' kavramı öne çıkmaktadır. Her öge kendi bıraktığı iz sayesinde söküme uğratılabilir ve her iz takip edilerek çözümleme ve yeniden yapılandırma sağlanabilir. Dolayısıyla, anlama ulaşmak için sürekli iz takip etmek gerekmektedir. Yapışökümün sonsuz oyunu sayesinde anlam sürekli ertelenecektir.

Derrida'nın düşüncelerinin sanattaki yansımaları bazı çağdaş sanatçılarla ilişkilendirilebilir. Örneğin, Wim Delvoye, 2000 yılında ortaya koyduğu 'Cloaca' adlı çalışması (Richards, 2014, s. 111-113), Çağdaş sanatta yapışöküme dayandırılabilir örneklerden birisi de Willem de Kooning'in eserini silerek yorumlayan Robert Rauschenberg'in 'Silinmiş de Kooning Deseni' adlı çalışmasıdır. Rauschenberg'e atfedilmesinin de önünü keserek, hiçbir düşüncenin ve eylemin bir özneye aidiyeti olmadığı sorgusunu, yeniden üretimin üretimi olarak sonsuz bir okuma döngüsüne dönüştürmektedir (Çulha, 2014, s. 46). Jasper Johns'un Yanlış Başlangıç adlı çalışması (Çulha, 2014, s. 59-60). Annie Leibovitz, fotoğraf üzerine gerçekleştirmiş olduğu çalışmalarında masalları yapışöküm anlayışıyla yeniden yorumlamaktadır (Alanka, 2015, s. 183-194). Yapışöküm, sinemada da kullanılmaktadır. Bu bağlamda, Takashi Miike'nin Gozu'su (2003), Peter Greenaway'in A Zed and Two Noughts'u (1985) ve Jean-Luc Godard'ın Le Mépris'i

³ Pastiş, bir veya daha fazla sanatçının eserinin stilini veya karakterini taklit eden görsel sanat, edebiyat, tiyatro, müzik veya mimari eserdir. Parodi'den farklı olarak bu türde amaç alay etmek değil eseri övmek, yüceltmektir.

(1963) yapısökümün sinema bağlamında görsel örneklerini sunmaktadırlar (Richards, 2014, s. 125-129).

Derrida'ya Yönelik Eleştiriler

Bütün bilim ve felsefe dünyası kendi eleştirisiyle birlikte vardır ve o şekilde ele alınmalıdır. Her düşünce belli bir perspektifi kapsayıp, dğerini dışarıda bıraktığı için her zaman eleştiri var olmaya devam edecektir, etmelidir de. Jacques Derrida'da diğer postyapısalcı düşünürler gibi sıklıkla eleştirilmiş düşünürlerden biridir.

Derrida, postyapısalcı bir filozof olarak geliştirdiği bu yapısöküm kavramı ile pek çok felsefe metnini eleştiriye tâbi tutmuştur. Fakat, aynı zamanda bu kavram nedeniyle pek çok eleştiriye de maruz kalmıştır. Onu eleştirenler arasında dönemin önemli düşünürleri de yer almaktadır. Örneğin, "Jürgen Habermas tarafından yapıbozum, temizlemeye çalıştığı çöpleri durmadan arttırmasıyla eleştirilmiş, Derrida'nın öldüğü gün ise Jonathan Kandell New York Times'ta, 'abcons' yani gizli, anlamsız, gizemli bir kuramcı öldü diye bir başlık atmıştır. John Searle ise, Derrida'nın yapıbozum kavramının mantıksal tutarsızlığını eleştirmiştir"(Selvi, 2014, s. 79-98).

Onun eleştirilme eksenini de son derece radikal olarak değerlendirilebilir. Genel olarak ifade etmek gerekirse Derrida; akli eleştirirken akli kullanmak, felsefi eleştirirken felsefe yapmak, eleştirdiği geleneğe yerleşmek meselelerinde eleştirilmiştir. Birçok yapısalcı ve modernist düşünür, onun yapmaya çalıştığına amaçsız ve referanssız bir noktaya götürdüğünü iddia etmektedir. Örneğin Harvey, onun ve genel postmodernist kuramların yaklaşımlarını şu şekilde eleştirir:

"Ne varki, yapıbozumculuğun postmodernizmin büyük bölümü ile ortak olan yanı, "karmaşa içinde bir ahlaki, politik ve ekonomik sisteme tabi şirazesinden çıkmış bir dünyayı" yansıtma çabasıdır. Ama bunu öyle bir tarzda yapar ki, "insana yönünü şaşırtır, kafasını karıştırır" ve böylece "biçim ve mekân konusunda alıştığımız algılama biçimlerini" altüst eder. Parçalanma, kargaşa, görünüşte düzenlilik olsa bile düzensizlik ana temalar olarak kalır" (Harvey, 2014, s. 118).

Siyasi ve sosyolojik perspektiften bakıldığında bu anlam çoğulluğunun, birlik bilincini ve toplumsal ahlaki değerleri önemsiz hale getireceğini düşünen birçok düşünür vardır. Birçok noktada nihilist olmakla suçlanmaktadır. "ötekini anlamayacağı yolundaki ısrarıyla, çalışma üzerinde değil metin üzerinde

yoğunlaşmasıyla, yapıbozumu yönünde nihilizm derecesine varan eğilimiyle, estiği etiğe tercih etmesiyle çok fazla ileri gider. Her tür tutarlı politikanın olanaksız hale geldiği noktaya ulaşır” (Harvey, 2014, s. 137).

Ancak Derrida, kendisi bu eleştirilere karşı çıkmıştır. “Derrida’nın kendisi, kendi düşüncesini böyle suçlamalardan tamamen uzak görmektedir. Derrida-geleleneksel felsefenin ve mantığın temel kavramlarından sanıldığı gibi vazgeçmek niyetinde değildir. Tersine, onları kullanarak, onların aracılığı ile, onlara bugün için daha etkili olacak bir kullanım (anlam) kazandırma çabasıdadır” (1994, s. 18). Kendisini argüman üretmemekle eleştirenlere ise şu şekilde yanıt vermiştir: “Öte yandan, yapıbozum konusunda genellikle gündeme getirilen sorun, argümantasyon sorunudur. Ben argüman ileri sürmediğim ya da argümantasyonu sevmediğim için kınanırım-yapıbozumcular da kınanırlar- vs., vs. Bu açık bir iftiradır. Bu iftira argümantasyondan argümantasyona fark olmasından kaynaklanıyor” (Derrida, 1998 , s. 126).

SONUÇ

“Metnin Çoğul Anlamlarına Duyarlı Bir Okuma Tarzı Olarak Yapısöküm Yöntemi” ana başlıklı bu çalışma, Derrida’nın ne bir edim, ne bir yöntem, ne bir metod... olarak adlandırdığı yapısöküm okumasını anlayabilmek ve bu yöntem ile çalışma yapmak isteyenlerine yol gösterebilmek amaçlanmıştır. Sınırları çok da keskin olmayan, hatta postyapısalcılar tarafından o haliyle makbul kabul edilen kavramlarla iş görmek; son derece çetrefilli ancak bir o kadar da yaratıcıdır ve yeni kanallar açma potansiyellerini içinde taşımaktadır. Derrida’nın da ifade ettiği gibi metin esasında kendi kendisini yapısöküme uğratmaktadır. Zira yapısöküm okumasını gerçekleştiren kişinin tek yaptığı, adeta bir tel çekerek bütün dokumanın sökülmesine yol açmak gibi metnin içerisindeki karşıtlıkları bağlamından sökerek hâkim yargıyı kırmaktır. Zira izler izleri doğurmakta olup anlam sürekli ertelenmekte ve saçılmaktadır.

Yapısöküm; felsefe, sosyoloji, edebiyat, dilbilim, sanat, mimarlık, sinema gibi birçok alanda kullanılmıştır. Yapısöküme dayalı çözümleme uygulamaları, 1970’lerde sanat alanına dâhil olmuştur. Sanatsal çalışmalarda sanatçılar tarafından sıklıkla tercih edilmiş fakat akademik çalışmalarda nitelikli uygulamalara ne yazık ki fazla rastlanamamıştır. Akademik çalışmalarda da genellikle yapısökümün ne olduğuna değinilmekte ve fakat uygulama kısmı eksik kalmaktadır. Bazı örneklerde ise, genellikle çalışmalar yapısökümüne tabii tutulmuş

bir eserin tahliline yönelik olmakta, yapısökümsel okuma anlayışı ile bir eserin (metnin) ele alınmasına yine çok fazla rastlanılamamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma ile; yapısökümün ne olduğu, hangi unsurları içerisinde bulundurduğu, nasıl uygulandığı, örneklerinin neler olduğu bir arada sunularak konuya ilişkin kapsamlı bir çalışma gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKLAR

- Alanka, Ö. (2015). Postmodern Fotoğrafta Mitosun Yeniden Üretilişi: Annie Leibovitz Örneği". *Ekev Akademi Dergisi*.19, 64, 183-194.
- Alpyağıl, R. (2006). *Din felsefesinde dekonstrüksiyon*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Benton, T., & Craib, I. (2012). *Sosyal bilim felsefesi: toplumsal düşüncenin felsefi temelleri*. (Ü. Tatlıcan, & B. Binay, Çev.) Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Best, S., & Kellner, D. (2011). *Postmodern teori: Eleştirel soruşturmalar*. İstanbul: Ayrıntı.
- Boyne, R. (2009). Foucault ve Derrida: *Akılın öteki yüzü*. (Çev. İsmail Yılmaz). Ankara: Bilgesu Yay.
- Butler, A.M. (2011). *Film çalışmaları*. (Çev: Ali Toprak). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Critchley, S. and Mooney, T. (2005) Deconstruction and derrida. Routledge History of Philosophy Volume VIII
- Çulha, D. (2014). *Post-yapısalcı argümanlar ekseninde sanatta boşluk okumaları: söylemin metni, metnin söylemi. Sanatta yeterlilik eser çalışması*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Derrida, J. (1994). *Göstergebilim ve gramatoloji*. Ö. Sözer (çev.), İstanbul: Afa Yayınları
- Derrida, J. (1998). Düşünceler, Yapıbozum ve Pragmatizm Üzerine. S. Critchley, J. Derrida, E. Laclau, R. Rorty, & C. Mouffe (Dü.) içinde, *Yapıbozum ve pragmatizm* (T. Birkan, Çev., s. 125- 141). İstanbul: Sarmal.
- Eser, O. (2022). Kıta felsefesinde yapısöküm yaklaşımının çeviri olgusuna etkisi. Web: https://www.researchgate.net/publication/279603175_kita_felsefesinde_yapiso-kum_yaklasiminin_ceviri_olgusuna_etkisi, erişim tarihi: 08/06/2022
- Eser, O. (2015) Kıta felsefesinde yapısöküm yaklaşımının çeviri olgusuna etkisi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (38).
- Güllüoğlu, Ö. (2012). *Yapısökümü okuma yöntemi ve queer reklam incelemeleri üzerine bir deneme". görsel metin çözümleme*. Ankara: Ütopya Yay.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin durumu*. S. Savran (çev.). İstanbul: Metis Yayınları
- Harvey, D. (2014). *Postmodernliğin durumu*. (S. Savran, Çev.) İstanbul: Metis.
- Liotard, J. F. (1997). *Postmodern durum*. (A. Çiğdem, Çev.) Ankara: Vadi Yayınları.
- Ramond, C. (2011). *Derrida sözlüğü*. (Ü. Edeş, Çev.) İstanbul: Say.
- Rızvanoğlu, E. (2014). Derrida'nın iletişim anlayışında yinelenebilirlik ve imza kavramları, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 18, 45-60.

- Richards, K. M. (2014). *Yeni bir bakışla Derrida*, (Çev. Zeynep Talay). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Sarup, M. (1997). *Post-yapısalcılık ve postmodernizm*. (Çev. A. Baki Güçlü). İstanbul: Ark Yay.
- Sarup, M. (2014). *Post-yapısalcılık ve postmodernizm*. (A. Güçlü, Çev.) Ankara: Pharmakon.
- Selvi, Y. (2014). Feminist teori ve sanat üzerinde Derrida etkisi: Yapıbozum. *İdil*. 3 (11), 79-98.
- Sim, S. (2006). *Postmodern düşüncenin eleştirel sözlüğü*. (Çev. Mukadder Erkan, Ali Utku). Ankara: Ebabel Yayınları.
- Türkyılmaz, Ç. (2016). *Bunalım çağı*. Ankara: Bibliotech Yayınları.
- Ülger, B. (2012). Reklamda postmodern kültürel analiz: Yeni modernlik tecrübesinde ürünün estetikleştirilmesine dair bir inceleme. *Görsel metin çözümleme*. Ankara: Ütopya Yay., ss. 170-233.
- Wheeler, K. M. (2011). *Romantizm pragmatizm ve dekonstrüksiyon*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Yücel, T. (2005). *Yapısalcılık*. İstanbul: Can Yayınları.
- Zariç, M (2014). Göstergibilim ve yapıbozumdan postmodernist yapısal eleştiriye. *Turkish Studies*. 9/12, 751-767.